

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 18 • sayı / issue: 2 • kiř / winter 2018

ARAřTIRMA
Research

Garıbu'l-Hadıs İلمي Bağlamında Ebû Ali El-Kâli'nin El-Bâri' Adlı Eserinin Değerlendirilmesi

Bayram Kanarya

Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis Anabilim Dalı

bayramkanarya@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-3525-5789>

Geliř Tarihi / Received: 02.05.2018 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 04.12.2018

Öz

İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an ve hadisin Arapça olması, dilbilimi ile ilgilenen alimlerin dikkatini çekmiştir. Bazı alimler sarf, nahiv ve belagat ile ilgili çalışmalar yapmışlar bazıları da hadislerde geçen garib kelimeleri açıklayan eserler kaleme almışlardır. Garıbu'l-Hadis, rivayetlerde aktarılan ve anlamı kapalı olan kelimelerin manalarıyla ilgilenen hadis ilminin bir alt disiplinidir. İlk dönemlerde Garıbu'l-Hadis konusu lügatlerde ve bazı hadis kitaplarında ele alınmış daha sonraları sadece hadislerde geçen kelimelerin anlamlarını inceleyen müstakil çalışmalar vücuda gelmiştir.

Bu çalışmalardan biri, 288/901 yılında Malazgirt'te doğan ve 356/967 yılında vefat eden Ebû Ali el-Kâli'nin el-Bâri' adlı eseridir. Bu eser, temelde Arap dilindeki müşkil kelimelerin anlamlarını açıklayan bir sözlük çalışmasıdır. Ancak eserde hatırı sayılır düzeyde hadis de yer almıştır. Çalışmada ilk olarak Garıbu'l-Hadis ilminin tarihçesi ele alınıp Kâli'nin hayatı hakkında bilgi verilecek daha sonra el-Bâri' adlı eserinde geçen bazı hadisler tespit edilip söz konusu eserin Garıbu'l-Hadis ilmi çerçevesinde değerlendirilmesinin mümkün olup olmadığı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Garıbu'l-Hadis, Ebû Ali el-Kâli, Dilbilim, el-Bâri', Hadis.

Evaluation of Abû Ali Al-Kâli's Book Named Al-Bâri' In The Context Discipline of Garıb Al-Hadith

The fact that the language of the two sources of Islam (Quran and hadith) is Arabic has attracted the attention of linguistics. Some linguistic scholars have made studies on morphology, syntax and rhetoric and others have received works describing unknown words/garib in the hadiths. Garıb al-Hadith is a subdiscipline of the hadith which deals the meanings of the words conveyed in narrations. In the early periods, this subject was expressed in dictionaries and some sources of hadith but later self-contained studies related to the meaning of the words in the hadiths started to reveal.

One of these works is the work of al-Bari' of Abu Ali al-Kâli, who was born in Malazgirt in 288/901 and died in 356/967. This work is basically a dictionary work that explains the meanings of the unknown words in the Arabic language. However, there are many hadiths at a considerable level in the work. The methodology of the paper will be as follows: Firstly, the information about history of Garıb al-Hadith and al-Kâli's life was

* Bu çalışma 10-12 Mayıs 2018 tarihlerinde Tarih ve Kültür Bağlamında Muř Uluslararası Sempozyumu'nda sunulmuş olan "Malazgirtli Alim Ebû Ali el-Kâli'nin el-Bâri' Adlı Eserinin Garıbu'l-Hadis İلمي Açısından Değerlendirilmesi" isimli tebliğin genişletilmiş halidir.

given after that some hadiths were determined and studied in his work *al-Bâri*. Secondly, the sufficiency of the work was discussed in terms of *Garîb al-Hadith*.

Keywords: *Garîb al-Hadith*, *Abû Ali Al-Kâfî*, *Linguistics*, *Hadith*.

Atıf / Cite as

Kanarya, Bayram. "Garîbu'l-Hadis İlmî Bağlamında Ebû Ali El-Kâfî'nin El-Bâri' Adlı Eserinin Değerlendirilmesi". *Marife* 18/2 (2018): 387-400. <https://doi.org/10.33420/marife.420478>.

Giriş

İslam medeniyetinin oluşumunda hadisler önemli derecede rol oynamıştır. Tarihi süreç içerisinde tefsir, fıkıh ve Arap dili gibi birçok disiplin, hadis ile doğrudan ilişki içerisinde olmuştur. Hadis ilmi, Kur'an'ı açıklaması münasebetiyle müfessirlerin; hukuki muhtevaya sahip olması yönüyle fakihlerin; cahiliye dönemi ve Hz. Peygamber (sav) zamanına ait dil özelliklerini ortaya koyması bakımından dilbilimcilerin dikkatini çekmiştir.¹

Hız. Peygamber (sav) ana dili Arapça olan aynı zamanda farklı lehçelerin de konuşulduğu² bir coğrafyada peygamberlik vazifesini ifa etmiştir. Hız. Peygamber sadece kendisine nâzil olan Kur'an'ı insanlara tebliğ etmekle kalmamış cahiliye dönemi örf, adet ve kültürü ile yetişmiş topluma yönelik birçok telkinde bulunarak onları dönüştürmeyi gaye edinmiştir. Toplumun her kesimine hitap etmeyi amaç edinen Hız. Peygamber kullandığı dil, muhataplarında bıraktığı etki ve davranış değişikliği ile bir rol model olmuştur.

Hız. Peygamber "cevâmiu'l-kelim/câmiu'l-kelim" yani az söz ile çok manayı ifade eden³ fasîh bir konuşma karakterine sahipti. Nitekim Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde geçen bir hadiste bu durum şöyle ifade edilmiştir: "Ben cevâmiu'l-kelim ile gönderildim..." "Bana cevâmiu'l-kelim verildi."⁴ Hız. Peygamber'den nakledilen sahih hadislerin dilinin öz, sade ve anlaşılır olduğu bilinen bir husustur. Aksi düşünüldüğünde muhatapların mesajı "anlamama" gibi bir problem ile karşı karşıya kalmaları kaçınılmaz olacaktı. Nitekim hadis usulüne dair kitaplarda rivayetin rekâket (lafız ve mana bozukluğu) içermesi, mevzu hadisin tespiti için müstakil bir delil addedilmemişse de bir karine olduğu belirtilmiştir.⁵ Yine kaynaklardan anlayabildiğimiz kadarı ile Hız. Peygamber ile muhatapları arasında kayda değer böyle bir iletişim sorunu yaşanmamıştır.⁶

¹ Geniş bilgi için bk. Uysal, Muhittin, "Hadisin Arap Dilbilimine Katkısı ve Hadisle İstişhâd Meselesi", *Marife*, yıl, 6, sayı: 1, Bahar, 2006, 97-98; Yılmaz, İbrahim, *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008), 2-5.

² Mustafa Altundağ, "Sahîh Kırâatlerin Arap Lehçeleri İle İlişkisi Üzerine" *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2001): 24.

³ Bk. Abdullah Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü* (İstanbul: İfav Yayınları, 2013), 50; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Kahire: Daru'l-Mearif, tsz.), 1: 679.

⁴ Buhârî, "Cihad", 122, 4: 12; Müslim, "Eşribe", 71, 2: 1587.

⁵ Celâluddin Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-Nevevî* (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 2009), 235-236.

⁶ Hüseyin Certel, "Dini İletişim ve Liderlik Açısından Hız. Peygamber'in Sıfatları" (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi VII. Kutlu Doğum Sempozyumu, 2004), 245-248.

Hadislerin sonraki nesillere nakledilmesi ile beraber rivayet metodolojisi açısından bazı sorunlar yavaş yavaş baş göstermeye başlamıştır. Bu sorunlardan biri hadisin lafzen rivayet edilip edilmediği konusudur. Hadisin lafzen rivayet edilmesi yönünde çabalar gösterilmişse de bunu tamamen gerçekleştirmek mümkün olamamış ve mana ile rivayet olgusu devreye girmiştir.⁷ Mana ile rivayet, ravinin dinlediği kişinin sözlerini aynı lafızlarla değil zihninde canlanan anlamı (mefhumu), birbirine yakın lafızlarla nakletmesi demektir. Binâenaleyh mana ile rivayette, rivayeti aktaranın kelime dağarcığı, kültürel seviyesi ve anlam dünyasının onun naklettiği rivayetlerde etkili olduğu söylenebilir.⁸

Mana ile rivayet kadar hadislerin nakledilmesinde etkili olan bir diğer husus da rivayetlerin yaygınlık kazandığı coğrafyalarda kullanılan dil ve bu dilin hadislere yansımaları olgusudur. Zira hadislerin yaygınlık kazandığı bölgelerde her ne kadar Arapça, üst çatı dil olarak kullanılmışsa da muhtelif coğrafyalarda farklı ağız ve lehçelerin varlığı da göz ardı edilmemeli, bu ağız ve lehçelerdeki farklılıkların rivayetlere yansımaları bir ihtimal olarak değerlendirilmelidir. Ebû Ali el-Kâlf'nin el-Bârî' adlı eseri dahil Garîbu'l-Hadîs ile ilgili yazılan eserlerin hicrî üç ve dördüncü asırda hız kazanmasını bu çerçevede ele almak yararlı olacaktır.

Fetihlerle birlikte yeni kurulan belde ve şehirlere yerleşenlerin şehir hayatına bağlı olarak dillerinde bir değişim-dönüşüm söz konusu olmuştur.⁹ Sahabe dönemi ve ondan sonraki dönemlerde farklı din ve milletten insanlar İslam'a dâhil olmaya başlayınca Arapça bilmeyen ama onu öğrenmeye çalışan geniş bir kitle ortaya çıkmıştır. Bunun bir neticesi olarak daha önceki dönemlerde anlam düzeyinde herhangi bir problem arz etmeyen bazı kelimeler yavaş yavaş anlaşılmasız bir hüviyete bürünmüştür. Bu münasebetle hadislerdeki garîb kelimelerin anlaşılması ve yorumlanması yönünde ortaya çıkan bazı güçlüklerin nedenlerini; rivayetlerde müşkil kelimelerin kullanılması, hadislerin mana ile rivayet edilmesi, muhtemel ravi tasarrufları ve hadislerin yaygınlık kazandığı coğrafyada kullanılan dil ve lehçeler şeklinde sıralamak mümkündür.

Yukarıda belirtilen sebeplerden ötürü bazı hadislerde ilk bakışta anlaşılması zor, açıklanmaya muhtaç müşkil kelimeler rivayetlerde vârid olmuştur. Bu kelimelerin hangi manaya tekabül ettiğinin araştırılması, hadisin yanlış anlaşılma ihtimalini de literal düzeyde ortadan kaldıracaktır. Bu çabanın bir ürünü olarak erken dönemlerden itibaren Arapça üzerinde yoğunlaşan bazı alimler tarafından filolojik ve etimolojik çalışmalar yapılmış, hadislerde anlamı kapalı olan kelimelerin örneklerle açıklandığı ciddi bir literatür oluşmuş böylece Garîbu'l-

⁷ Ahmet Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi (Mukaddime)* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi,1982), 454-457.

⁸ Hadislerde mana ile rivayet konusunda geniş bilgi için bk. Enbiya Yıldırım, "Hadislerin Mana İle Rivayeti", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996): 279-314.

⁹ M. Yaşar Kandemir, "Garîbu'l-Hadîs" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 376-377.

Hadîs ilminin nüveleri atılmıştır. Bu gelişim daha sonraları telif edilen hadis usulüne dair kitaplarda ele alınarak devam etmiştir.¹⁰

Kanaatimizce rivayetlerdeki bazı kelimelerin anlamlarını Garîbu'l-Hadis edebiyatına müracaat ederek anlamaya çalışmak faydalı ve isabetli bir yöntemdir. Özellikle de hadiste vârid olan bir kelimenin günümüzdeki manasının asli anlama delalet etmeyebileceğini, aradan geçen uzun zaman diliminde kelimenin asli manasından uzaklaşarak yan anlamlara, anlam kaymalarına veya anlam daralmalarına savrulma riskinin yüksek olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim anlaşılması güç ve garib kelimelerin temel anlamını araştırmak üzere cahiliye şiirlerine ve erken dönem lügat çalışmalarına zaman zaman müracaat edilmiştir.¹¹ Ayrıca modern sözlüklerin söz konusu ihtiyacı karşılayamayacağını özellikle klasik Arapça metinlerin tercümelerinde bazen yanlış mana verme olasılığını beraberinde getirebileceğini eklememiz gerekmektedir.

İncelemeye çalışacağımız Ebû Ali el-Kâlî'nin *el-Bâri'* adlı eseri de her ne kadar müstakil olarak Garîbu'l-Hadîs ile ilgili görünmese de muhtevası değerlendirildiğinde bazı hadislerde geçen kelimelerin hem istişhad kabilinden zikredildiği hem de bunların anlamlarının açıklandığı bir lügat mahiyetindedir. Mezkûr eserin erken denilebilecek bir zaman diliminde kaleme alınmış olması ve bu eserin Garîbu'l-Hadis edebiyatına dâhil edildiği yönündeki bazı iddialar dikkatimizi çekmiştir.¹² Çalışmamızda bu eserin salt bir sözlük işlevini mi gördüğü yoksa Garîbu'l-Hadis literatürü içerisinde mi değerlendirileceği irdelenmeye çalışılacaktır ancak bu konuya geçmeden Garîbu'l-Hadîs ilminin tarihçesi ile ilgili bazı bilgiler vermek istiyoruz.

1. Garîbu'l-Hadîs İlminin Tarihçesi

Garîb (غريب) kelimesi, sözlükte anlamı kapalı ve anlaşılması zor olan lafız demektir.¹³ Garîbu'l-Hadîs ilmi ise "Az kullanılmasından dolayı anlaşılması güç ve kapalı bir lafzın, hadisin metninde vaki olmasıdır" anlamında şöyle tanımlanmıştır: "هو ما وقع في متن الحديث من لفظة غامضة بعيدة عن الفهم لقلة استعمالها"¹⁴ Bu tanımda üç hususun öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi konunun hadisin senedi ile değil, metni ile ilgili olması; ikincisi anlamı kapalı bir kelimenin var olması; üçüncüsü ise her zaman kullanılmayan veya nadiren istimal edilen kelimelerin bulunmasıdır.

¹⁰ Hasan b. Abdîrrahman er-Râmeihürmüzî, *el-Muheddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, thk. Muhammed Accâc (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1391), 562; Ahmed b. Ali b. Sâbit (el-Hatîb el-Bağdâdî), *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006), 131.

¹¹ Ali Bulut, "Câhiliye Şiirinde Bazı Dînî Motifler" *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:18-19 (Samsun, 2005): 213-214; Ahmet Aslan, "Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1997): 348-351.

¹² Süleyman Tülücü, "el-Bâri'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 73.

¹³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 3226.

¹⁴ Osman b. Abdîrrahman (İbn Salah), *Ulûmu'l-hadîs* (Haleb: Mektebetu'l-Fârâbî, 1984), 234; Celalüddîn es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed (Beyrut: Müessesetu'r-Reyyan, 2009), 459.

Garîbu'l-Hadîs ilmi, doğrudan hadis metinleri ile ilgili olmasına rağmen¹⁵ bu konuda eser yazan bazı müellifler hadislerin isnadını da zikretmişlerdir.¹⁶ Örneğin Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838), Garîbu'l-Hadîse dair yazdığı eserinde rivayetleri isnadı ile birlikte zikretmiş ve önce Hz. Peygamber'den gelen rivayetleri, sonra sahabenin rivayet ettikleri hadisleri daha sonra tabiunun aktardıkları rivayetleri sıralamış ve bu rivayetlerdeki garîb kelimeleri açıklamıştır.¹⁷

Hız. Peygamber (sav) döneminde hadislerin anlaşılması konusunda kayda değer bir problem yaşanmamıştır. Hız. Peygamber'in vefatından sonra birçok yer fethedilmiş, buralarda yaşayan ve Arapça bilmeyen Rûm, Fars ve Habeş gibi birçok millettten insanlar Arapçayı öğrenmeye çalışmışlardır. Hadislerin bu beldelerde raviler vasıtasıyla aktarıldığını dikkate aldığımızda daha önceki dönemlerde herhangi bir problem oluşturmayan bazı kelimeler müşkil hale gelmiş ve anlaşılmasına başlanmıştır.¹⁸ İbn Haldûn (ö. 808/1406) Arapçanın safahatı ile ilgili şu tespitlerde bulunmuştur: *"...Araplarla gayr-ı Arapların temaslari ve yekdiğeriyle haşir neşir olmaları sebebi ile bu bozulma hâdisesi sürüp gitti. Hatta bozulma, kelimelerin manasına da sirayet ettiği için birçok Arapça kelime, onların kullandıkları mananın dışında kullanılmaya başlandı... Bundan dolayı büsbütün ortadan kaybolur endişesiyle lügavî mevzuatın yani kelimelerin sözlük manalarının yazı ve tedvin suretiyle muhafaza altına alınmasına ihtiyaç duyuldu. Zira bu yok oluştan, Kur'an'ı ve hadisi bilmeme ve anlamama hali neşet edebilirdi."*¹⁹

Arapça ve İslamî ilimler arasında özellikle de hadis ilmi arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Hadislerin dilinin Arapça olması, dilbilimcilerin hadis metinleri ile ilgilenmelerine zemin hazırlamıştır. Hatta Arap dilbiliminin hadisin gölgesinde doğup geliştiği ifade edilmiştir.²⁰ Bu nedenle İslamî ilimler ile ilgilenenlerin Arapçayı göz ardı etmeleri neredeyse olanaksızdır.²¹

Ebû Ali el-Kâlf ve onun gibi Garîbu'l-Hadis ilmi ile ilgili eser telif edenlerin hangi saik ile hareket ettiklerini irdelemek gerekmektedir. Bu vesile ile bir hususun altını önemle çizmek gerekir ki aynı coğrafi bölgede yaşayan insanların uğraştıkları iş, sanat ve gündelik yaşamdan kaynaklanan bazı kelime, özdeyiş veya teşbih içeren ifadelerin bir başka belde ve coğrafyada kolay anlaşamadığını görmekteyiz. Örneğin tarım ile meşgul olan bir yerde sadece o yöreye has tarım ve

¹⁵ Abdullah b. Müslim (İbn Kuteybe), *Garîbu'l-hadis*, thk. Abdullah el-Cebûrî (Bağdat: el-Cumhuriyetu'l-Irakîyye Vizaretu'l-Evkaf, 1977), 1: 20-21 (Muhakkikin mukaddimesi).

¹⁶ Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim el-Hattâbî, *Garîbu'l-hadîs*, thk. Abdülkerim İbrahim (Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1982), 28 (Muhakkikin mukaddimesi).

¹⁷ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Garîbu'l-hadîs*, 115.

¹⁸ Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. el-Cevzî, *Garîbu'l-hadîs*, thk. Abdulmu'ti Emin Kal'acı (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1985), 1-2; Ebu's-Seâdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî ve Mahmûd Muhammed et-Tenâhî (Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye, 1979), 5.

¹⁹ Muhammed b. Muhammed el-Mağribî (İbn Haldûn), *Mukaddime*, Haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2013), 2: 1005.

²⁰ Uysal, Muhittin, Hadisin Arap Dilbilimine Etkisi ve Hadislerle İstîşâd Meselesi, 99.

²¹ Geniş bilgi için bk. Şerefuddîn Ali er-Râcihî, *Mustalahu'l-hadîs ve eseruhu ala'dersi'l-lügavî inde'l-Arab* (Beyrut: Daru'n-Nehdati'l-Arabiyya), 5-8.

ziraata dair terminolojinin daha çok geliştiğine ve aynı anlamın başka bölgelerde daha farklı kelimelerle dile getirildiğine ya da bu kelimenin o bölgede tedavülde olmadığına şahit olabilmekteyiz. Hayvancılığın bir maişet kaynağı olduğu yerlerde ise hayvan ve hayvancılığa dair lügatin zenginlik kazandığını kestirmek güç değildir. Bu olgunun Hz. Peygamber döneminde de vuku bulmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Örneğin Mekke'de daha çok hayvancılık ve uluslararası ticaret yaygın iken, Medine'de daha çok ziraat ve tarım eksenli bir yaşam tarzı hüküm sürmekteydi.²² Dolayısıyla Mekke'de bazı kabilelerde farklı lehçelerin kullanımından kaynaklanan ifade ve terkiplerin daha hususi bir anlama delalet ettiği tespitinde bulunabiliriz. Hz. Peygamber'in böyle bir dil ve coğrafya atmosferinde yaşadığını kabul ettiğimizde, onun bazı tabir ve ifadelerinin izah edilmesi, anlamının araştırılması ve bunun için dönemin sözel referanslarına müracaat edilmesi gayet tabii olmalıdır. Hz. Peygamber'in bazı rivayetlerde garîb kelimeleri kullandığının ilk dönemlerden itibaren bildirilmiş olması,²³ onun Arapça'ya vukufiyetinin ve dilin orijinalliğine yönelik hassasiyetinin bir göstergesi olarak da kabul edilebilir. Şu hususu da önemle belirtmek gerekir ki Hz. Peygamber'in mütemediyen anlaşılması müşkil kelimeleri kullandığı yönünde bir tartışmanın içerisine girmek tarihen ve ilmen ispatı zor olan bir iddia içerisine girmekle eşdeğer bir durum ve beyhude bir çaba olacaktır.

Tarihi seyir içerisinde hadislerdeki garîb kelimelerin açıklandığı çok sayıda eser, söz konusu alanda uzman kişiler tarafından telif edilmiştir. Özel ilgi, birikim ve ihtisas gerektiren bu alanda eser yazan kişilerin temelde Arap diline ve hadise hâkim olmaları gerekmektedir. Özellikle şiir, belagat, neseb ilmi, sarf ve nahiv gibi ilimlerin müellif tarafından bilinmesi önem arz etmektedir.

Garîbu'l-Hadîs alanında yazılan bazı eserler bir lügat hüviyetini de taşıdığından bu eserlerde kelimeler alfabetik sıraya göre dizilmiş, önce rivayet metni zikredilmiş sonra da bu rivayette anlamı izah edilmeye muhtaç kelime çoğu zaman şiirlerden istişhad getirilerek ve örnek cümleler eşliğinde açıklanmaya çalışılmıştır.²⁴ Özellikle hadislerde geçen kelimelerin delaletleri, manayı ve bu mananın üzerine bina edildiği hükmü doğrudan etkilediğinden dilbilimcilerin bu çalışmaları bir anlamda İslam'ın temel referanslarının doğru anlaşılmasını sağlamaya yönelik ciddi gayretler olarak değerlendirilmelidir.

Hadislerdeki garîb kelimeler üzerine ilk defa tebeu't-tabiiin döneminde hususi çalışmaların yapıldığı bilinmektedir.²⁵ Garîbu'l-Hadîs ile ilgili ilk eser telif edenlerin Ebu'l-Hasan en-Nadr b. Şumeyl el-Mâzinî (ö.204/819)²⁶, Ebû Ubeyde Ma'mer el-Müsennâ et-Temîmî (ö. 209/824) ve Abdulmelik b. Kurayb el-Asmaî (ö.

²² W. Montgomery Watt, *Hız. Muhammed Mekke'de*, trc. Rahmi Ayas ve Azmi Yüksel (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, no: 175, 1986), 9-10.

²³ Bk. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî, *Garîbu'l-hadîs* (Haydarabad: Dairatu'l-Maarif, 1964).

²⁴ Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Fâik fî Garîbi'l-hadîs*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî ve Muhammed Ebu'l-Fudayl İbrahim (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1414), 83, 89.

²⁵ M. Yaşar Kandemir, "Garîbu'l-Hadîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13: 376-377.

²⁶ Muhammed b. İshak en-Nedim (İbnu'n-Nedim), *el-Fihrist* (Beyrut: Daru'l-Marife, 1978), 129.

216/831) olduğu ifade edilmişse de bu ilim Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Garîbu'l-Hadîs*²⁷ adlı eseri ile önemli bir merhaleye ulaşmıştır. Ondan sonra Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889) ve Ebû Süleyman el-Hattâbî (ö. 388/998) *Garîbu'l-Hadîs* isimli eserleri²⁸ ile bu alana önemli katkıda bulunmuşlardır.²⁹

Garîbu'l-Hadîs ile ilgili yazılan eserlerin hemen hemen hepsinin aynı isme sahip olmalarına karşın muhtevaları farklılık arz etmiş ve sonra gelen müellifler öncekilerin eksik bıraktıklarını düşündükleri noktalara temas etmeyi ihmal etmemişlerdir. Örneğin Hattâbî şöyle demektedir: “*Hadisleri incelediğimde anlamları her iki kitapta da olmayan (Ebû Ubeyd ile İbn Kuteybe'nin Garîbu'l-Hadîs'leri) bazı kelimelerle karşılaştım. Bu sebeple bir kitap telif etmeye azmettim ...*”³⁰ Bununla birlikte konu ile ilgili bazı alimler arasında zaman zaman ilmi münakaşalar yaşanmış hatta reddiye türü eserler de yazılmıştır. Örneğin İbn Kuteybe, Ebû Ubeyd'in bazı kelimelere verdiği anlamları tashih etmek ve doğrusuna işaret etmek niyetiyle “*Islâhu Galati Ebî Ubeyde fî Garîbi'l-Hadîs*” ismi ile bir kitap yazmıştır.³¹ Diğer taraftan Kur'an ve hadislerdeki garîb kelimelerin birlikte ele alındığı eserler de kaleme alınmıştır. Örneğin Ahmed b. Muhammed el-Herevî (ö. 401/1011) *Kitâbu'l-Garîbeyn fî'l-Kur'an ve'l-Hadîs* ismi ile günümüze ulaşan bir eser telif etmiştir.³²

2. Ebû Ali el-Kâlî'nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Asıl ismi İsmail b. el-Kâsım b. Ayzûn Ebû Ali el-Kâli olan müellif 288/900 yılında Doğu Fırat bölgesine düşen ve Van gölüne yakın Menazcird'de (Malazgirt) doğmuştur. Ziriklî'nin (ö. 1976) bildirdiğine göre şiir, dil ve edebiyat alanında zamanın ileri gelen simalarından biri olan el-Kâli, 303/915 yılında Malazgirt'ten Irak'a yolculuk yapmış ve burada 25 yıl ikamet etmiştir. Bağdat'ta yaptığı ilmi çalışmaların yeteri kadar revaç görmemesi, bir başka görüşe göre hocası İbn Dureyd'in (ö. 321/933) vefatından sonra orada kalmak istememesi gibi sebeplerden dolayı buradan ayrıldığı ifade edilmiştir.³³ İlim hayatında önemli bir yer teşkil eden Bağdat'ta uzun süre kalmasından dolayı kendisine Kâlî ile beraber el-Bağdadî nisbesi de verilmiştir.³⁴ İbn Hallikân (ö. 681/1282) onun Diyarbakır'a yakın bir mevki olan Menazcird denilen yerde dünyaya geldiğini teyid etmiştir.

²⁷ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî, *Garîbu'l-hadîs* (Haydarabad: Dairatu'l-Maarif, 1964).

²⁸ Abdullah b. Müslim (İbn Kuteybe), *Garîbu'l-hadis*, thk. Abdullah el-Cebûrî (Bağdat: el-Cumhuriyetu'l-İrakiyye Vizaretu'l-Evkaf, 1977); Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim el-Hattâbî, *Garîbu'l-hadîs*, thk. Abdülkerim İbrahim (Dimaşk: Daru'l-Fikr, 1982).

²⁹ İbnu'l-Esir, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, 5-8; Kandemir, “Garîbu'l-Hadîs”, 13: 376-378.

³⁰ el-Hattâbî, *Garîbu'l-Hadîs*, 48.

³¹ Abdullah b. Müslim (İbn Kuteybe), *Islâhu galati Ebî Ubeyde fî garîbi'l-hadîs*, thk. Abdullah el-Cebûrî (Beyrut: Daru'l-Ğarbi'l-İslami, 1983).

³² Muhsin Demirci, “Herevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17: 220-221.

³³ Ali el-Kâlî *el-Bârî' fî'l-lügat*, thk. Haşim Taan (Beyrut: Mektebetu'n-Nahda, 1975), 21-22.

³⁴ Ebu Ali el-Kâlî, *el-Emâlî*, 1: 4-5 (Muhakkikin mukaddimesi).

Kendisine Kâli nisbesinin, “Kâli Kelâ” denilen yerde yaşayan bazı insanlarla beraber Bağdat’a yolculuk yapmasından dolayı verildiği ifade edilmiştir.³⁵

Kâli 328/939 yılında Mağrib’e, oradan Endülüs Emevî halifesi Abdurrahman en-Nâsır’ın idareci olduğu dönemde Kurtuba’ya gitmiş, ömrünün geri kalanını burada zamanın yöneticilerinden iltifat ve itibar göyerek geçirmiş ve 356/966 yılında aynı yerde vefat etmiştir.³⁶ Bu sebeple onun Anadolu, Bağdat ve Müslümanların bir dönem iftihar ettiği Endülüs’e yolculuk yapması ile bu yolculuğunda uğradığı şehirlerde karşılaştığı âlimlerin ilmi münazaralarına katılması ve her beldede bulunmayan bazı kitap nüshalarına ulaşma imkânını bulması, bir taraftan onun bilgi birikimine katkı sağlamış, diğer taraftan ona farklı bir bakış açısını kazandırmıştır.

Basra dil ekolunu benimsediği belirtilen Taberî (ö. 310/923), Ezherî (ö. 370/980) ve Sîrâfî (ö. 368/979) gibi âlimlerle muasır olan³⁷ Kâli’nin önemli eserleri arasında, şiir ve haberleri içeren ve *Emâli el-Kâli* diye meşhur olan *en-Nevâdir*; dil ve edebiyat açısından oldukça kapsamlı olan *el-Bâri*; tefsir ile ilgili olarak *Tefsiru’s-Seb’i’t-Tival*; alfabetik sıraya göre yazılan *el-Emsâl* ve *el-Maksûr* yer almaktadır.³⁸ Dil ve edebiyat ile ilgili Zeccâc (ö. 311/923), Ebubekir ibn Dureyd (ö. 321/973) ve Ebubekir ibn Enbârî (ö. 328/940) gibi meşhur âlimlerden dersler almış, Arap dili ve edebiyatı alanındaki vukufiyetinden dolayı kendisinden sonra gelen birçok alim için referans kaynağı olmuştur.³⁹

Kâli’nin hadis ile ilgili özel ders aldığı da kaynaklarda geçen bilgiler arasındadır. Hadis semasında bulunmak ve ilim tahsil etmek üzere Ebû Ya’lâ el-Mevsilî (ö. 307/919), Hüseyin b. İsmail el-Mehâmîlî (ö. 303/915), Ebubekir Abdullah b. Ebî Davud el-Eş’as es-Sicistânî (ö. 316/928), Ebu’l-Kasım Abdullah b. Muhammed el-Begavî (ö. 317/929) ve Ebu Said el-Hasan b. Ali el-Adevî (ö. 319/931) gibi âlimlerden ders almıştır.⁴⁰ Hadis ile ilgili çalışmaları ve bu ilme olan hâkimiyeti daha çok Bağdat yöresinde bulunurken vücûda gelmiştir.⁴¹ Muhammed b. Ma’mer (ö. 377/987), Ebubekir Muhammed b. Hasan ez-Zebidî (ö. 379/989) ve

³⁵ Şemsuddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-a’yân ve enbâu ebnâi’z-zemân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Daru Sadir, tsz.), 1: 226-228. “Kâli Kelâ” ismi ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden biri şöyledir: Rumlar parçalandıktan sonra farklı bölgelerde beylikler kurmuşlardır. Bu beyliklerden birinde kocasının vefatından sonra onun tahtına Kâli ismindeki hanımı geçmiştir. Bu yönetici hanım, bir belde kurmuş ve onun ismine nispetle “Kâli Kelâ” adı bu mevkiye verilmeye başlanmıştır. (Bk. Aynı yer)

³⁶ Ebû Ali el-Kâli *el-Bâri’ fi’l-Lûgat*, 22; Hüseyin Elmalı, “Kâli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 259-260.

³⁷ Ali el-Kâli, *el-Bâri*, 16-17.

³⁸ Hayruddîn Ziriklî, *el-A’lâm kamûsu terâcim* (Beyrut: Daru’l-İlm, 2002), 1: 321-322; Ebu Ali el-Kâli el-Bağdadî, *el-Emâlî*, takdim: Muhammed Abdulcevad el-Asmaî (Mısır: el-Heyetu’l-Misriyyah, 1975), 1: 11-13.

³⁹ Celâlüddîn es-Suyûtî, *Büçyetü’l-vu’ât fî tabakâti’l-lügaviyyîne ve’-n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim (Beyrut: Daru’l-Fikr, 1979), 1: 239.

⁴⁰ Ebu Ali el-Kâli, *el-Emâlî*, 1: 5 (Muhakkikin mukaddimesi).

⁴¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu’l-a’yân*, 1: 227.

Ahmed b. Ebân (ö. 382/992) gibi tanınmış birçok sima onun öğrencileri arasında yer almıştır.⁴²

3- el-Bâri' Adlı Eserin Garîbu'l-Hadîs İlmî Açısından Tahlili

Ebû Ali el-Kâfî'nin *el-Bâri' fi'l-Lügat* adlı eseri, 1972 yılında Haşim Taan tarafından Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Haşim Taan, müellifin hayatı, eserleri, kaynaklarda hakkında verilen bilgiler, Bağdat ve Endülüs'te geçirdiği sürede neler yaptığı ile ilgili detaylı bilgiler içeren bir mukaddime yazmıştır. Muhakkik eserde geçen beyit ve alıntılarının kaynağını ve bunların kime ait olduğunu belirtmiş ancak zikredilen hadisler ile ilgili tatmin edici bilgiler vermemiş, sadece diğer Garîbu'l-Hadis kaynaklarına atıfta bulunmuş dolayısıyla hadislerin tahrici kısmı yetersiz kalmıştır. Bunun da sebebi, onun eseri daha çok dil açısından değerlendirmesinden kaynaklanmıştır.

Kâfî'nin en önemli özelliği, onun bir dil mantığına sahip olmasıdır. O, birikimini telifatı ile ortaya koymuş, Kur'an ve hadisin dil boyutu ile de meşgul olmuştur. Seleflerinin ve muasırlarının lügat ile ilgili çalışmalarından yararlandığı görülen, Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Ebû Ubeyd (ö. 224/838) ve Asmaî (ö. 216/831) gibi dilcilere çokça atfın yer aldığı Kâfî'nin bu eseri, Garîbu'l-Hadise dair olduğu iddiasıyla *el-Bâri' fi Garîbi'l-Hadis* şeklinde de isimlendirilmiştir.⁴³ Kâfî'nin bu eseri, 339/950 yılında Kurtuba'da yazmaya başladığı, 3000 veya 5000 varaktan meydana geldiği ve yaklaşık on cilt olduğu, eserin bugüne kadar tam bir nüshasının bulunmadığı ve eserden iki cüz halinde çok az bir parçasının günümüze intikal ettiği belirtilmiştir.⁴⁴ Eserin isminde geçen el-Bâri' ifadesinin "benzerlerine üstünlüğü olmak"⁴⁵ manasına geldiğini dikkate aldığımızda, mezkûr kitabın isminin "Garîbu'l-Hadis veya lügat açısından benzer çalışmalardan üstün olan kitap" anlamında olduğunu ifade edebiliriz.

Kâfî, eserinde cahiliye dönemine ait şiirler, darb-ı mesellerin yanı sıra hadislere de yer vermiş ve bu hadislere geçen kelimelerin delaletleri ile ilgili bazı açıklamalarda bulunmuştur. Onun eserinde hadislere yer vermiş olması, belli bir hadis birikimine sahip olduğunun da göstergesidir.

Çalışmamızın amaçlarından birisi, mezkûr eserin Garîbu'l-Hadis açısından yeterli olup olmadığı iddiasının tartışılmasıdır. Hemen belirtelim ki eserde çok sayıda rivayet yer almış ve bu rivayetlerde geçen mübhem kelimeler izah edilmiştir. Bu yönü ile Kâfî'nin eserinin Garîbu'l-Hadîs ilmîne katkısı yadsınamaz. Ancak bizim üzerinde durmak istediğimiz temel nokta, bu eserin muhteva ve metodolojisinin tarihi süreç içerisinde belli bir sistematığa oturan Garîbu'l-Hadis ilmî ile ne kadar uyumluluk arz ettiği. Bu bağlamda sistemleşen Garîbu'l-Hadis edebiyatına dair eserlerle metodolojik bir mukayese yapmak yerinde olacaktır.

⁴² Geniş bilgi için bk. Ebû Ali el-Kâfî, *el-Bâri'*, 40-45 (Muhakkikin mukaddimesi).

⁴³ Süleyman Tülücü, "el-Bâri'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5: 73-74.

⁴⁴ Tülücü, "el-Bâri'", 5: 73-74.

⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 260; Komisyon, *el-Mu'cemu'l-vasîf* (İstanbul: Mektebetu'l-İslamiyye), 50.

Garîbu'l-Hadise dair eserlerde, rivayet merkezli bir lügat çalışması görüntüsü ön plandadır. Bu eserlerde temel amaç rivayetlerdeki müşkil ve mübhem kelimelerin açıklanmasıdır.⁴⁶ Ancak Kâlf'nin eseri şekil, metodoloji ve muhteva açısından rivayet merkezli bir kelime çalışması değil, kelime merkezli bir lügat çalışması niteliğindedir. Bir başka ifade ile bu eserde amaç, sadece rivayetlerde geçen kelimeleri değil, genel anlamda bilinmeyen/garib kelimeleri açıklamak olduğundan, rivayetler daha çok tali bir konumda ve istişhâd kabilinden zikredilmiştir. Eserdeki ana tema, Arap dili açısından anlaşılması güç kelimeleri açıklamak ve yeri geldiğinde müellifin anlamını açıkladığı kelime ile paralellik oluşturmasına binâen hadis metinlerini zikretme üzerine kuruludur. Eserin yaygın olan isminin *el-Bâri' fi'l-Lügat* olması da bu görüşümüzü desteklemektedir. Bu açıdan bakıldığında eser, Kâlf'den önce ve sonra belli bir sistematiğe oturan Garîbu'l-Hadis literatürü ile uyumlu bir görünüm arz etmemektedir. Zira Garîbu'l-Hadis edebiyatına dair yazılan eserlerde asıl ve birincil amaç, Arapçada bilinmeyen kelimeleri açıklamak değil, hadislerde anlaşılması güç ve açıklanmaya muhtaç kelimeleri merkeze almak ve hadis metinlerinin anlaşılmasına yardımcı olacak bir yöntem takip etmektir. Bu nedenle eserin ana karakteristiği filolojik tabanlı bir muhtevaya sahiptir. Diğer bir tespit de Kâlf'nin eserinin Garîbu'l-Hadis kitabı olarak değerlendirilmesi ne kadar mümkünse ise Garîbu'l-Kur'an kitabı olarak dikkate alınmasının da o kadar mümkün olduğudur. Zira garîb kelimelerin ele alındığı ayet sayısının azımsanmayacak sayıda olduğunu özellikle vurgulamamız gerekmektedir.⁴⁷

Sadece hadislerin bir lügat kitabında yer alması, bu eserin hadislerdeki garîb kelimeleri açıklayan Garîbu'l-Hadis alanında yazılmış bir eser olduğu iddiası için yeterli bir gerekçe değildir. Bununla birlikte kelimelerin anlamlarını ifade etmek üzere müellif sadece şiir, beyit ve darb-ı mesellerden de yararlanabilirdi. Ancak müellifin bunlara ek olarak rivayetlere de yer vermiş olması, kanaatimizce eserin lügat-Garîbu'l-Hadis arası bir niteliğe bürünmesine sebep teşkil etmiştir. Bundan dolayı müellifin bu eseri hadis ilmi ile meşgul olanlardan çok Arap dili alanında çalışanların dikkatini çekmiş ve üzerinde akademik çalışmalar yapılmıştır.

Üzerinde durulması gereken hususlardan bir diğeri de kitaba alınan rivayetlerin hadis usulü açısından taşıdığı değer, başka bir ifade ile hadislerin sıhhat durumları oluşturmaktadır. Rivayetlerin hepsinin tahrîc ve değerlendirmesini yapmak çalışmanın sınırlarını aşacağından bu konuya

⁴⁶ Bk. Ebû Ubeyd, *Garîbu'l-hadis*, 115-446.

⁴⁷ Eserde yer alan Garîbu'l-Kur'an'a dair iki örnek vermek istiyoruz: 1- غدر - kökünden gelen المغادرة - kelimesinin "bir şeyi arkada bırakmak, terk etmek, dikkate almamak" gibi anlamlara geldiğini belirten müellif yukarıdaki kelimenin geçtiği şu ayeti zikretmektedir (Ebû Ali el-Kâfi, *el-Bâri'*, 290) "...Eyvah bize! Bu nasıl bir kitaptır ki küçük-büyük demeden **her şeyi sayıp dökmüş/geriye bir şey bırakmamış**..." (el-Kehf, 18/49). 2 - غبر - الغابر - kelimesi üzerinde duran müellif, bu kelimenin "geçen, mazide kalan, geride kalan" gibi anlamlara geldiğini belirtmiş (Ebû Ali el-Kâfi, *el-Bâri'*, 312) ve şu ayeti zikretmiştir: "Bunun üzerine **geride kalan** yaşlı bir kadın dışında, onu ve ailesini, hepsini kurtardık." (eş-Şuara, 26/171-172).

girmeyeceğiz. Ancak genel bir kanaat olarak belirtebiliriz ki Garîbu'l-Hadis türünde derlenen kitaplarda esas olan rivayetlerin sıhhat değerini ortaya koymak değil, bu rivayetlerde geçen kelimelerin anlamlarının belirlenmesidir. Bu durum da söz konusu alanda derlenen bazı eserlerde zayıf hadislerin kitaplara alınmasına sebep teşkil etmiştir. Bu tespiti Kâfî'nin söz konusu eseri için de yapmak mümkündür.

Eserde zikredilen rivayetlerde isnad yer almamakta sadece hadis metnine yer verilmektedir. Senedin zikredilmemiş olması, söz konusu eserin lügat amaçlı tedvin edildiğinin göstergelerinden biri olarak da kabul edilebilir. Rivayetler - وفي الحديث - şeklinde başlamakta ve isnad olmadığı için rivayetin merfû, mevkûf veya maktû' olup olmadığı doğrudan anlaşılamamaktadır. Müellifin yer yer hadisin sahabi ravisini ya da rivayeti ref' edenin ismini belirtmiş olması, bu seçeneği ortadan kaldırmamaktadır.⁴⁸

Eser incelendiğinde görüleceği üzere Garîbu'l-Hadîse dair müstakil olarak telif edilen eserlerden farklı olarak rivayetin bağlamı, öznesi ve metnin tamamı yerine sadece garîb kelimenin geçtiği cümle zikredilmiş, ilgili kapalı kelimenin lügavî manasına işaret edilmiş ayrıca itikadî veya fikhî hüküm istinbatına yer verilmemiştir. Kitabın hacminin artması, hadisin teknik meseleleriyle uğraşmanın asıl amacın önüne geçme ihtimali, okuyucunun zihninin karışması, lügat standartlarını aşmak istememesi vb. olasılıklar Kâfî'nin hadisin sened ve metninin bütününe zikretmemesi için geçerli birer sebep olarak değerlendirilebilir. Öte taraftan eserde yer alan rivayetler için bir kaynak verilmemiş olmasını -müellifin doğum ve vefat tarihleri göz önüne bulundurulduğunda- onun meşhur muhaddislerin bir kısmı ile muasır ve bir kısmı ile hemen sonraki nesilde yaşamış olmasına da bağlamak mümkündür. Zira hicri üçüncü asırda tasnif edilen ve daha sonraki zamanlarda bir şöhrete kavuşan hadis eserlerinin henüz tertip edildiğini, bu eserlerin her bölge ve âlimde bulunamayabileceğini dolayısıyla yazılı rivayet ile birlikte sözlü rivayet geleneğinin aktif olarak devam ettiğini saptamak mümkündür.

Eserde Garîbu'l-Hadîs'e Dair Bazı Örnekler:

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi eserde Garîbu'l-Hadise dair birçok örnek bulunmaktadır. Müellifin bu kelimeleri nasıl açıkladığını, hadisleri istişhâd kabilinden nasıl zikrettiğini birkaç örnek üzerinden ifade etmek faydalı olacaktır:

a. Hâ harfi ile başlayan kelimelerin yer aldığı kitabın başlarında -هَوَك- kelimesi üzerinde durulmakta, bu kelimenin anlamının "tahayyürde kalmak, düşünmeksizin dalmak, saf olmak, aptal olmak" olduğu belirtilmekte ve bu minvalde şu rivayete yer verilmektedir⁴⁹: Hz. Ömer, Hz. Peygamber'e geldi ve "Yahudilerden hoşumuza giden bazı sözler işitiyoruz. Bunlardan bazısını yazmamıza izin verir misiniz?" diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Sizler

⁴⁸ Ebû Ali el-Kâfî, *el-Bâri'*, 50, 314.

⁴⁹ Ebû Ali el-Kâfî, *el-Bâri'*, 87.

Yahudi ve Hristiyanların **içine düştüğü şaşkınlığa, düşünmeden** (متهوكون) dalmak mı istiyorsunuz..."⁵⁰ diyerek karşı çıktı.

b. "مضاهاة" kelimesi ile ilgili bazı açıklamalarda bulunan müellif, bu kelimenin "bir şeyi bir şeye karıştırmak, benzetmek" gibi anlamları olduğunu belirtmiş ve burada Hz. Aişe'den nakledilen şu rivayete yer vermiştir⁵¹: "Hz. Peygamber bir seferden döndüğünde üzerimde bazı şekillerin yer aldığı bir battaniye vardı. Hz. Peygamber hemen onu üzerimden çekerek aldı ve şöyle dedi: "İnsanların kıyamet günü azaba maruz kalacak olanları, Allah'ın yarattıklarına **benzer** (يضاهون) suret ve şekiller yapanlardır."⁵²

c. "الشَّوْهَ" kelimesinin Araplar tarafından "yüzü çirkin, görünüşü hoş olmayan" manasına geldiğini belirten müellif, Müslim'de geçen uzunca bir hadiste yukarıdaki kelimenin geçtiği bir cümleyi vermiştir.⁵³ Müslim'in *Sahîh*'inde geçen hadise göre Müslümanlar Huneyn gazvesinde müşrik ordusuyla aniden karşılaşınca sahabeler geriye çekilmişler ancak Hz. Peygamber ve birkaç sahabi, müşriklerin üzerlerine gitmeye devam etmişlerdir... Bundan sonra Hz. Peygamber devesinden inerek bir avuç toprak almış ve müşriklerin yüzüne "**Yüzleri kavrusun / kurusun**" "شاهت الوجوه" diyerek atmıştır. Hâdiseyi aktaran sahabi yalnızca bir avuç atılmasına rağmen orada bulunan her bir insanın gözüne bir avuç toprak girdiğini ve müşriklerin geri çekilmek zorunda kaldıklarını sözlerine eklemiştir.⁵⁴

d. "الزَّهْوُ" kelimesi, özellikle bitki için kullanıldığında "olgunlaşmak ve rengi kırmızı olmak" gibi anlamlara gelmektedir. Bu anlama delalet eden ve İbn Ömer'den nakledilen şu hadis istişhad kabilinden zikredilmiştir⁵⁵: Hz. Peygamber **olgunlaşmayan** hurmanın satışını yasakladı.⁵⁶

e. "الخيانة" kelimesinin, "sevgide sadakatsiz davranma, samimi olmama" gibi manalara geldiğini ifade eden müellif⁵⁷ daha sonra mezkur kelimenin geçtiği ve senedinin zayıf olduğu belirtilen "Müminde her huy bulunabilir. Ama **sadakatsizlik/kandırma** (hiyanet) ve yalancılık asla!"⁵⁸ rivayetini zikretmiştir.

⁵⁰ Ebubekir Ahmed b. el-Huseyin el-Beyhakî, *el-Câmi' li şuabi'l-îmân*, thk. Abdulali Abdulhamid (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 2003), 1: 347; İbnu'l-Esir, *en-Nihâye fi garibi'l-hadis ve'l-eser*, 5: 282.

⁵¹ Ebû Ali el-Kâlî, *el-Bâri'*, 88.

⁵² Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sunenu'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdulmunim (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 2001), 8: 457. Müellif burada "Yüdâhiüne" fiilinin geçtiği Tevbe sûresindeki "Yahudiler 'Uzeyr Allah'ın oğludur' dediler. Hristiyanlar ise 'İsa Mesih Allah'ın oğludur' dediler. Bu onların ağızlarıyla söyledikleri (gerçeği yansıtmayan) sözlerdir. Onların bu sözleri daha önce inkar etmiş olanların sözlerine **benziyor**." ayetini de zikrederek hadis ve ayette geçen kelimenin aynı anlama işaret ettiğini vurgulamak istemiştir. Bk. et-Tevbe, 9/30.

⁵³ Ebû Ali el-Kâlî, *el-Bâri'*, 99.

⁵⁴ Müslim, "Cihad", 81, 2: 1402.

⁵⁵ Ebû Ali el-Kâlî, *el-Bâri'*, 151.

⁵⁶ Ebu Abdillah el-Hakim en-Nisâburî, *el-Müstedrek ala's-sahihayn* (Beyrut: Daru'l-Marife, tsz.), 2: 19.

⁵⁷ Ebû Ali el-Kâlî, *el-Bâri'*, 234.

⁵⁸ Beyhakî, *el-Câmi' li şuabi'l-îman*, 7: 208 (Rivayetin isnadında bulunan Said Zarbi isimli kişinin zayıf olduğu belirtilmiştir. Bk. Aynı yer tahkikte)

Sonuç

İslam medeniyet tarihi boyunca İslam'a hizmet eden birçok alim yetişmiştir. Arapça ile ilgilenen dilbilimciler, gayretleri ile İslam'ın iki temel kaynağı olan Kur'an ve hadislerdeki kelimeleri dil mantığı ve felsefesi çerçevesinde izah etmeye çalışmışlardır. Bu alimlerden biri, ilmi tahsil ve tedris etmek maksadıyla Malazgirt'ten Bağdat'a, oradan da Endülüs'e giden ve *el-Bâri' fi'l-Lügat* isimli eseri ile meşhur olan Ebû Ali el-Kâlf'dir. Çalışmamızda onun bu eseri, Garibu'l-Hadis açısından tahlil edilmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Ebû Ali el-Kâlf'nin *el-Bâri'* adlı eseri erken dönemde yazılmış ve Arap dili ile ilgili etimolojik analizlerin yapıldığı bir referans niteliğindedir. Kâlfî, eserinde cahiliye dönemine ait şiirler ve darb-ı mesellerin yanı sıra hadislere de yer vermiş ve bu hadislerde geçen garîb kelimelerin hangi anlama delalet ettiğini belirtmiştir.

2. Eserin, Garibu'l-Hadis ilmine uygunluğu tartışmaya açıktır. Zira Garibu'l-Hadis ilmine dair eserlerde, rivayet merkezli bir lügat çalışması görüntüsü hâkimdir ve bu eserlerdeki temel amaç da rivayetlerdeki müşkil ve mübhem kelimelerin açıklanmasıdır. Ancak Kâlf'nin mezkûr eseri şekil, metodoloji ve muhteva açısından hadis merkezli bir kelime çalışması değil, kelime merkezli ve rivayetlerin daha çok istişhad kabilinden zikredildiği bir lügat çalışmasıdır.

3. Kâlf'nin bu eseri, Garibu'l-Hadis kitabı olarak değerlendirilmesi ne kadar imkan dahilinde ise Garibu'l-Kur'an kitabı olarak da dikkate alınması o kadar mümkündür. Zira eserde azımsanmayacak sayıda ayet zikredilmiştir. Bu açıdan bakıldığında eser, Garibu'l-Hadis, Garibu'l-Kur'an ve Arap dilinde anlaşılması güç kelimeleri içeren bir muhtevaya sahiptir.

4. Hadislerin günümüzde farklı dillere tercüme edilmiş olması, Garibu'l-hadis literatürüne olan ihtiyacı ortadan kaldırmamakta, tercümelerde temel anlamdan sapma, hata, yanlış ve yanılma ihtimalinin her zaman olası olduğunun altını çizmek gerekmektedir.

Kaynakça

- Altundağ, Mustafa. "Sahîh Kırâatlerin Arap Lehçeleri İle İlişkisi Üzerine". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2001): 23-48.
- Aslan, Ahmet. "Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1997): 348-357.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstilahları Sözlüğü*. İstanbul: İfav Yayınları, 2013.
- el-Beyhakî, Ebubekir Ahmed b. el-Huseyin. *el-Cami' li şuabi'l-İman*. Thk. Abdulali Abdulhamid, Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Bulut, Ali. "Câhiliye Şiirinde Bazı Dînî Motifler". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18-19 (2005): 213-235.
- Certel, Hüseyin. "Dinî İletişim ve Liderlik Açısından Hz. Peygamber'in Sıfatları". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi VII. Kutlu Doğum Sempozyumu* (2004): 245-248.
- Demirci, Muhsin. "Herevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 17: 220-221. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Elmalı, Hüseyin, "Kâlf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24: 259-260. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- el-Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006.
- el-Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim. *Garibu'l-hadis*. Thk. Abdülkerim İbrahim, Dimaşk: Daru'l-Fikr, 1982.
- el-Herevî, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm. *Garibu'l-hadis*. Haydarabad: Dairatu'l-Maarif, 1964.

- İbn Haldûn, Muhammed b. Muhammed el-Mağribî. *Mukaddime*. Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergah Yayınları, 2013.
- İbn Hallikân, Şemsuddin Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân*. Thk. İhsan Abbas, Beyrut: Daru Sadir, tsz.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim. *Garîbu'l-hadîs*. Thk. Abdullah el-Cebûrî, Bağdat: el-Cumhuriyetü'l-İrakiyye Vizaretü'l-Evkaf, 1977.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim. *Islâhu galati ebî Ubeyde fî garîbi'l-hadîs*. Thk. Abdullah el-Cebûrî, Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslami, 1983.
- İbn Manzur, Cemaluddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisanü'l-Arab*. Kahire: Daru'l-Mearif, tsz.
- İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. İshak en-Nedim. *el-Fihrist*. Beyrut: Daru'l-Marife, 1978.
- İbn Salah, Osman b. Abdirrahman. *Ulûmu'l-hadîs*. Halep: Mektebetü'l-Fârâbî, 1984.
- el-Kâfî, Ebu Ali el-Bağdadî. *el-Bâri' fî'l-lügat*. Thk. Haşim Taan, Beyrut: Mektebetü'n-Nahda, 1975.
- el-Kâfî, Ebu Ali el-Bağdadî. *el-Emâli*. Takdim Muhammed Abdulcevad el-Esmâi, Mısır: el-Heyetu'l-Misriyyah, 1975.
- Kandemir, M. Yaşar, "Garîbu'l-Hadîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13: 376-378, İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Komiyon. *el-Mu'cemu'l-vasît*. İstanbul: Mektebetü'l-İslamiyye.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîhu Muslim*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Naim, Ahmet. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi (Mukaddime)*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi, 1982.
- en-Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Thk. Hasan Abdulmunim, Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 2001.
- en-Nîsâburî, Ebu Abdillâh el-Hakim. *el-Müstedrek 'ala's-sahîhayn*. Beyrut: Daru'l-Marife, tsz.
- er-Râcihî, Şerefuddîn Ali. *Mustalahu'l-hadîs ve eseruhu ala'd-dersi'l-lügavî inde'l-Arab*. Beyrut: Daru'n-Nehdati'l-Arabiyya, ty.
- er-Râmehmürmüzî, Hasan b. Abdirrahman. *el-Muheddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*. Thk. Muhammed Accâc, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1391.
- es-Suyûtî, Celalüddîn. *Tedribu'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevevî*. Thk. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed, Beyrut: Müessesetu'r-Reyyan, 2009.
- es-Suyûtî, Celalüddîn. *Büğyetu'l-vu'ât fî tabakâti'l-lügaviyyîne ve'n-nuhât*. Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1979.
- Tülücü, Süleyman, "el-Bâri'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5: 73-74, İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Uysal, Muhittin, "Hadisin Arap Dilbilimine Katkısı ve Hadisle İstîşâd Meselesi", *Marife* 6/1 (2006): 97-126.
- Yıldırım Enbiya. "Hadislerin Mana ile Rivayeti", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996): 279-314.
- Watt, W. Montgomery. *Hz. Muhammed Mekke'de*. Trc. Rahmi Ayas ve Azmi Yüksel, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, no: 175, 1986.
- Yılmaz, İbrahim. *Panayırklar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2008.
- ez-Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Fâik fî garîbi'l-hadîs*. Thk. Ali Muhammed el-Becâvî ve Muhammed Ebu'l-Fudayl İbrahim, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1414.
- Zirikli, Hayruddîn. *el-A'lâm kamûsu terâcim*. Beyrut: Daru'l-İlm, 2002.